

Гаурылавец І. У.

Пры звычайным, нарматыўным ужыванні форма і змест фразеалагізма, як правіла, захоўваецца нязменна. Письменнікі нярэдка “амалоджваюць” іх, творча абнаўляюць, вынаходліва выкарыстоўваюць іх невычэрпную “вобразную энергію”, змяняюць іх традыцыйную форму ці абыгрываюць змест [1, с.118]. Так, з мэтай канкрэтызацыі, сітуацыйнага прастасавання фразеалагічнай адзінкі (ФА) да свайго кантэксту такі майстар слова, як Якуб Колас, выкарыстоўвае адзін з прыёмаў – замену кампанента ФА іншым словам. Паспрабуем прасачыць, чым жа абумоўлена ўзнікненне ў складзе ФА лексічных варыянтаў першапачатковых кампанентаў фразеалагізма.

Звычайна замена кампанента выклікаецца пэўнай сітуацыяй, прадвызначаецца кантэкстам. Напрыклад, у Якуба Коласа чытаем: *Ну не! Саўка з выгяду проты чалавек, а натура яго панская: Саўка за работу, мазоль за руку* [2, т. 10, с.67], дзе **Саўка за работу, мазоль за руку** – гэта перафразаваная прыказка гультай за работу – мазоль за руку. Значэнне абноўленага фразеалагізма амаль не змянілася, калі не лічыць канкрэтызацыю: замест агульнага назовніка гультай ужыты ўласны *Саўка* (герой твора), але ў такім выглядзе ФА лепш “упісваецца” ў кантэкст, чым яе прататып. Або яшчэ прыклад: *Амялян скрыгоча зубамі і цэдзіць: – Агнём і жалезам вырваць з яе [Мар’янкi] праўду!* [2, т. 5, с.333 (2)], дзе ФА **агнём і жалезам** ужыта замест **агнём і мячом**, паколькі матываванасць замены магчыма з мэтай падкрэсліць набліжанасць да сучасных умоў жыцця (мячом-жалезам). Пры гэтым сэнсавая сувязь кампанентаў не губляецца.

Нярэдка слова, якое “выціснула”, замяніла кампанент, належыць да адной тэматычна аднароднай групы: *За тое ж дзядзька хват і дока, Набіў на косах сваё вока, І калі выбера ён коску – Не пара іншаму падоску* [2, т. 6, с.212], дзе замест ФА **набіць руку** ужыта **набіць вока**. Або: *Пан Зыгмусь цвёрда пастанавіў стаць на бок Алены, бо з Жарстакам піва не зварыш і з слянамі яму не па дарозе* [2, т. 5, с.276, 277; т. 9, с.386 (3)], дзе замест звыклага **кашы не зварыш** аўтар выкарыстоўвае **піва не зварыш**.

Часам кампанент фразеалагізма замяняецца сінанімічным яму варыянтам. Напрыклад: *Я падтрымаў яго [Мікалая Сямёнавіча] у гэтым, але з умовай, што ён адрозу ж на прыездзе ў Мінск не будзе апускацца з галавой у справы* [2, т. 12, с.407], дзе замест ФА **ўвайсці з галавой** ужыта **апусціцца з галавой**. Або: *На першым утульным месцы над Нёманам яны спыніліся. – Вось тут мы і расчым вусны нашы, – сказаў Лабановіч. – Садзіся, брат Янка!* [2, т. 9, с. 641 (2)], дзе ФА **раскрыць вусны** заменена на **расчыніць вусны**.

Звяртаюць на сябе ўвагу і нязначныя змяненні, якія тычацца граматычнай формы фразеалагізма. Напрыклад: *У такіх разох гаспадыня маўкліва згаджаецца, дагадаўшыся, што пані Даміцэля “варзе грушу на вярбе”* [2, т. 5, с. 269; т. 3, с. 83], дзе ФА **варзіць грушы на вярбе** падаецца ў змененым выглядзе – **варзіць грушу на вярбе**. Або: *Глядзелі ўтрох на гэты сшытак, І*

усё разгледзелі да нітак [2, т. 6, с. 127 (5)], дзе ФА да ніткі заменена на да нітак. Але замена формы адзіночнага ліку кампанента ФА на множны ці наадварот зусім не адбілася на семантыцы фразеалагізма. Тым больш у некаторых выпадках гэтай замены паграбуе вершаваная форма твора.

Сустракаем і выпадкі, калі адзін з кампанентаў ФА заменены адпаведнікам іншай часціны мовы: *Дык закасвай, Пятрусь, рукавы – Папацець яшчэ трэба нямала, каб на голас прызыўны, жывы Песня дружбы, як гром, бушавала!* [2, т. 2, с. 362; т. 12, с. 246 (2)], дзе ФА закасаўшы рукавы ўжыта ў варыянце закасаваць рукавы (форма дзееспрыслоўя заменена дзеясловам). Або: *Лабановічу нарэшце абрыдла гэта п'яная гульня і гэта гразь растушчанага языка* [2, т. 9, с. 62 (4)]. Дзе ФА распушчаны язык ужыты замест **распусціць язык** (дзеяслоў заменены дзееспрыметнікам).

Іншы раз адначасова замяняюцца два кампаненты, але ўсё роўна сувязь паміж абноўленым выразам і яго прататыпам не страчваецца: – *Прайшло лічы ўжо дзве гадзіны, Як сонца ў небе засвяціла, Яны ж ... хоць ты ўсадзі ім шыла! ... Уставайце жыва, а то ўскочу, Уставаць вас борзда заахвочу!* [2, т. 6, с.72], дзе ФА **хоць ты шыла** калі заменена на **хоць ты шыла ўсадзі**; *Прапаў [Даніла], як голка ў кучы лому. Мо і жывога ўжо няма, – Слязу ўраніла маладзіца...* [2, т. 8, с.233], дзе ФА **як голка ў стозе сена** заменена варыянтам **як голка ў кучы лому**.

Як паказвае фактычны матэрыял, замена кампанентаў часцей назіраецца сярод дзеяслоўных фразеалагізмаў, радзей – сярод іншых семантыкаграматычных разрадаў, і замяняецца, як правіла, назоўнікавы кампанент, а замена іншых кампанентаў – рэдкая з'ява.

Замяняючы адзін або адразу некалькі кампанентаў ФА, аўтар тым самым павышае стылістычную ролю фразеалагізма ў тэксте. У свядомасці чытача на звычайнае значэнне ФА накладваецца яшчэ і значэнне слова, якім заменены пэўны кампанент.

Літаратура:

1. Лепешаў І. Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1984.
2. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа / Уклад. А. С. Аксамітаў і інш. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993.